

Wojciech Materski, *Pamięć ziem historycznych. Łotewsko-sowiecki/rosyjski spór terytorialny 1917–2007* (2020), Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2022, ss. 343, ISBN 978-83-66819-29-0.

Nakładem Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie ukazała się książka historyka Wojciecha Materskiego poświęcona stosunkom łotewsko-rosyjskim. Tematyka monografii koncentruje się wokół „sporu terytorialnego” między Łotwą a Rosją sowiecką (od końca 1922 r. Związkiem Sowieckim), od 1991 r. Rosją, formalnie od 1917 r. do 2007 r. (przy czym, co nietypowe, w tytule umieszczono rok 2020 w nawiasie kwadratowym, co sugeruje, że omawiane w pracy problemy w istocie nie straciły na aktualności).

Autor jest profesorem w Instytucie Studiów Politycznych, znanym w Polsce specjalistą w zakresie historii politycznej Związku Sowieckiego, Rosji i krajów Zakaukazja, zwłaszcza Gruzji, oraz autorem kilkudziesięciu książek o tej tematyce. Na szczególną uwagę zasługują jego obszerne studia nad stosunkami między Polską a Rosją sowiecką (Związkiem Sowieckim) na początku okresu międzywojennego (w tym nad polsko-sowieckim traktatem pokojowym i jego realizacją, bardzo ważnym także z punktu widzenia innych krajów regionu, w tym Łotwy). Należy również odnotować, że w ostatnich latach Wojciech Materski napisał monografie na temat „sporu terytorialnego” między Finlandią a Związkiem Sowieckim w latach 1917–1991 i tego samego zagadnienia w stosunkach estońsko-radzieckich/rosyjskich¹. Tytuły jasno wskazują na stanowisko autora, który jednoznacznie opowiada się za suwerennością niepodległych państw bałtyckich w ich stosunkach z agresywnym, sąsiadującym mocarstwem.

Tematyka recenzowanej monografii koncentruje się wokół „sporu terytorialnego” między Łotwą a Rosją, choć w rzeczywistości kontekst pracy jest znacznie szerszy, znaczną część książki bowiem zajmuje ogólna historia Łotwy. Biorąc pod uwagę to, że w Polsce dzieje Łotwy wciąż nie zostały wystarczająco omówione, zabieg ten można uznać za w pełni uzasadniony. Co więcej, przy właściwym podejściu możliwe jest skuteczne naświetlenie przez historyka nie tylko podstawowego problemu postawionego w tytule (w tym przypadku „kwestii granicznej”), lecz także, przez jego pryzmat, kompleksowe odniesienie się do szerszego spektrum problemów związanych z konkretnym terytorium czy narodem. Nie ulega wątpliwości, że taką właśnie próbę podjęto w recenzowanej książce. Rezultat został częściowo osiągnięty, ale lepiej byłoby nie powtarzać chronicznych, rażących i wręcz irytujących błędów innych polskich historyków piszących o Łotwie.

W omawianej monografii jej autor szczegółowo zajął się formowaniem się państwa łotewskiego w latach 1918–1921, okresem międzywojennym, zniszczeniem niepodległości, czasami okupacji, a także głównymi wydarzeniami po odzyskaniu niepodległości

¹ Wojciech MATERSKI, *Od „eksportu rewolucji” do „finlandyzacji”. Sowiecko-fiński spór terytorialny 1917–1991* (East of the West, vol. 4), Warszawa 2019; idem, *W obronie piędzi rodzimej ziemi. Estońsko-sowiecki/rosyjski spór terytorialny 1917–2018* (East of the West, vol. 6), Warszawa 2020.

w 1991 r. aż do 2007 r. Być może na tym okresie autor początkowo skończył zasadniczą pracę nad tekstem, ponieważ w dalszej części starał się jedynie uzupełniać narrację o wybrane, częściowe informacje dla lat 2007–2020. W zasadzie dobry, wręcz nowatorski jest ostatni, piąty rozdział pracy, w którym prześledzono sytuację Łotwy i jej skomplikowane relacje z Rosją w okresie po odnowieniu niepodległości w 1991 r. Ta część publikacji niewątpliwie stanowi podstawę do dalszych badań politologów, specjalistów z zakresu stosunków międzynarodowych i historii, a także polskich mediów.

Lekko paternalistyczny stosunek do Łotyszy jako narodu mniej rozwiniętego (podobnie jak w przypadku Litwinów czy Białorusinów), który stał się typowy dla niektórych polskich autorów², zmieszany z poglądami polskiego ziemiaństwa oraz historiografii sowieckiej i rosyjskiej, prowadzi Materskiego do stwierdzenia we wstępie, że w XIX w. Łotysze (lub „konglomerat bałtycko-ugrofiński”) w Inflantach (Vidzeme) mieli „dość niską świadomość istnienia narodu łotewskiego, a co dopiero przynależności do niego” i identyfikowali się „rodowo, religijnie (luteranizm), kulturowo”, ale dalecy byli „od przejawiania aspiracji niepodległościowych” (s. 10). Czy rzeczywiście na ziemiach etnicznie polskich było inaczej, biorąc pod uwagę to, że Łotysze i Estończycy byli narodami Imperium Rosyjskiego o najwyższym poziomie wykształcenia? Co do Łatgalii, gdzie (nie bez wpływu dominującego polskiego ziemiaństwa) poziom wykształcenia społeczeństwa łotewskiego był nieporównywalnie niższy i dlatego samoidentyfikacja narodowa wykształciła się znacznie później, autor stwierdził jedynie krótko, bez bardziej rozbudowanej argumentacji, że tu „Łotysze [...] byli głównie katolikami, bliskimi etnosowi polskiemu” (s. 11)! Również w dalszej części narracji, odnoszącej się już do początku XX w., kiedy na terenach dzisiejszej Łotwy (nie licząc Łatgalii, czyli dawnych Inflant Polskich), w Inflantach zadźwińskich, Kurlandii i Semigalii, praktycznie wszyscy Łotysze identyfikowali się z narodowością łotewską, autorytatywnie i bez pokrycia w faktach autor uznał, że „zdecydowanie dominująca na Łotwie warstwa chłopska utożsamiała się raczej państwowo [tj. z Rosją – Ę.J.] niż narodowo” (s. 12). Należy dodać, że terytorium późniejszej Łotwy było w tym czasie jednym z najlepiej rozwiniętych przemysłowo i najbardziej zurbanizowanych obszarów w całym imperium rosyjskim.

W monografii zaprezentowano w skrócie historię ziem łotewskich, począwszy od średniowiecza (należy jednak zauważyć, że zakon kawalerów mieczowych przestał istnieć w 1236 r., a nie w 1238 r., jak podano na s. 7). W odniesieniu do rewolucji 1905 r. Materski podkreślił łotewski radykalizm polityczny, ale nie wspomniał, co w przypadku polskiego historyka jest wręcz zdumiewające, o jednym z głównych motywów rewolucjonistów – motywie narodowym (s. 12). Pisząc o okresie porewolucyjnym (s. 13), obok 20 000 Niemców przesiedlonych na Łotwę z Powołża wymienił 300 000 rosyjskich chłopów, którzy rzekomo zostali osiedleni w Kurlandii i Semigalii. Tymczasem gubernia kurlandzka liczyła około 700 000 mieszkańców i na jej obszarze nie doszło do kolonizacji chłopów rosyjskich! Jest to z pewnością jedno z najbardziej kuriozalnych i błędnych stwierdzeń w polskiej historiografii na temat historii Łotwy.

Niestety, pozostała część pracy także nie jest wolna od błędów i pominięć. W pierwszym rozdziale autor stwierdził, że w 1915 r. strzelcy łotewscy byli pierwszymi jednost-

² Zob. np. Ęriks JĘKABSONS, [rec.] Krzysztof ZAJAS, *Absent Culture: The Case of Polish Livonia*, Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 2015, Nr. 2 (95), s. 174–180.

kami narodowymi w armii carskiej (s. 22). W rzeczywistości były nimi drużyny ormiańskie. W 1918 r. większość z 700 000 łotewskich uchodźców wojennych (w pracy podano „co najmniej 750 tys.”, s. 24) nie mieszkała w Piotrogradzie (s. 32), Łotwę opuściło około 400 000 osób, ale wiele z nich trafiło w inne miejsca, np. do Moskwy czy Charkowa³. Łotewska Tymczasowa Rada Narodowa nie została utworzona przez Blok Demokratyczny pod koniec 1917 r. (s. 33), były to dwie zupełnie różne i konkurujące ze sobą organizacje. Ponadto Valka nie leży w Kurlandii (s. 33).

Opis łotewskiej wojny o niepodległość jest pełen nieścisłości, a czasem nawet zaskakujących i niewytłumaczalnych błędów, czego głównym powodem jest korzystanie z przestarzałej literatury, a także, niestety, powierzchowny wgląd w ten bardzo złożony proces. Oto kilka przykładów: resort (Ministerstwo) Obrony Rządu łotewskiego nie został utworzony jako „jeden z pierwszych” (s. 47), ale jako ostatni; Landeswehrze daleko było do liczby kompanii narodowych jedynie przewidzianych w porozumieniu z grudnia 1918 r. (s. 49); jej dowództwa nie sprawował od początku Rüdiger von der Goltz; VI Korpus Rezerwowy armii niemieckiej nie został „zrekrutowany” z Landeswehry, „rosyjskiego korpusu ochotniczego Anatola Lievena i różnych jednostek białogwardyjskich”, lecz wyłącznie z żołnierzy niemieckich (s. 49). Oskars Kalpaks nie dowodził łotewskim pułkiem, lecz batalionem, który zresztą nie cofał się do marca 1919 r. – jak się twierdzi (w połowie stycznia siły niemiecko-łotewskie przeszły do ofensywy), organizacja paramilitarna tzw. Obrońców (Aizsargi) powstała w marcu, a nie w lutym, i nie wsparła ona VI Korpusu Rezerwowego w walce wiosną 1919 r., nie było to bowiem możliwe, ponieważ zasadniczo nie uczestniczyła w działaniach regularnych (s. 54); Armia Łotwy Sowieckiej w maju 1919 r. liczyła nie 40 000, ale 100 000 żołnierzy, a 22 maja zdobycie Rygi nie było wspierane przez brytyjską artylerię morską (s. 58, odniesienie do pracy Jānisa Šiliņša o armii Łotwy sowieckiej, która nie zawiera takich nieścisłości); jednostki sowieckiej rosyjskiej 15 Armii nie opuściły Łotwy wiosną 1920 r., ale kontynuowały walkę aż do zawarcia pokoju 8 VII 1920 r.; rząd Kārlisa Ulmanisa nie mógł wrócić do Rygi z Lipawy pod koniec maja 1919 r. (s. 59), a dopiero w lipcu (8 VII 1920); Hans von Mateuffel nie dowodził 6 Korpusem Rezerwowym mającym zająć Rygę, a jedynie Oddziałem Uderzeniowym Landeswehry, i nie był generałem (s. 60). Brytyjski podpułkownik Harold Alexander nie objął dowództwa nad niemieckim VI Korpusem Rezerwowym w lipcu, ale nad Landeswehrą, ta z kolei nie została „ostatecznie rozwiązana” (s. 62), ale włączona do armii łotewskiej po reorganizacji w 1919 r.; w Niemieckim Legionie Armii Ochotniczej Bermondta-Awałowa, sformowanym we wrześniu 1920 r., nie służyli Rosjanie; 13 Pułk Piechoty Armii Łotewskiej (który został zreformowany na podstawie byłej Landeswehry w marcu 1920 r.) nie obejmował pozostałości VI Korpusu Rezerwowego (s. 62); negocjacje między sztabami armii łotewskiej i polskiej nie rozpoczęły się w listopadzie, lecz 21 września (s. 71), zorganizowana przez Polskę konferencja w Warszawie w marcu 1920 r. nie obejmowała trójstronnych negocjacji (Polacy, Łotysze, Finowie) – Polska próbowała osiągnąć swoje cele poprzez oddzielne negocjacje z każdą z delegacji, które zakończyły się całkowitym niepowodzeniem i nie zawarto „przymierza obronnego” (s. 79); delegacja

³ Ēriks JĒKABSONS, *Latvijas iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņas militāro un politisko procesu iespaidā 1914.–1920. gadā – priekšstati un realitāte*, [in:] *Karš un sabiedrība Latvijā 1914–1920*, red. Ēriks JĒKABSONS, Rīga 2021, s. 17–50.

rumuńska nie uczestniczyła w konferencji w Bulduri latem i jesienią 1920 r. (najwyraźniej została pomyłona z Finlandią, której delegacja uczestniczyła, s. 83).

Rozdział drugi, poświęcony międzywojennemu okresowi historii Łotwy, również ma w pełni uzasadniony charakter przeglądowy, a na niespełna 50 stronach autor skupił się na głównym zadaniu książki – opisie powstania granicy. Omówił też naturalnie sprawy zagraniczne, przede wszystkim stosunki ze Związkiem Sowieckim. Co symptomatyczne, także w tym zakresie w literaturze dominują nieaktualna polska literatura lub opracowania oparte na nieaktualnych pracach innych polskich autorów, radzieckiej/rosyjskiej literaturze naukowej, a nawet popularnej (np. książka niejakiego W. Wasiliewa o Pytałowie⁴), jednak w bibliografii pojawiają się też prace Edgarsa Andersonsa i Dietricha Loebera⁵, ale ze względu na sposób cytowania odnosi się wrażenie ich dość powierzchownego wykorzystania. W zasadzie to samo dotyczy relacjonowania tragicznych wydarzeń z lat 1939–1940. Symptomatyczne, że przedstawiając wybory do tzw. parlamentu ludowego okupowanej Łotwy w lipcu 1940 r., powtarza się występującą w innych polskich pracach absurdalną informację, że budynek parlamentu (łot. Saeima) w Rydze, gdzie odbyło się pierwsze posiedzenie, został otoczony przez sowieckie czołgi „na wszelki wypadek” (s. 127). W rzeczywistości budynek ten nie był wykorzystywany jako miejsce obrad parlamentu od 15 V 1934 r.

Źródła i badania łotewskie są wykorzystane w większym stopniu w rozdziałach poświęconych „dwóm okupacjom”, opisującym reżim sowiecki w latach 1940–1941, okupację niemiecką w latach 1941–1945, a także okupację sowiecką w latach 1944–1945 oraz sytuację powojenną w Związku Sowieckim, jak również w rozdziale poświęconym sytuacji po odzyskaniu niepodległości.

W prowadzonej przez autora narracji w całej monografii wykorzystuje on niektóre prace autorów łotewskich lub zachodnich łotewskiego pochodzenia (Aivars Stranga, Andrejs Plakans, Edgars Andersons itp.), co należy ocenić pozytywnie, ale w niektórych miejscach tekstu mam wątpliwości, czy autor naprawdę dokładnie przeczytał ich prace. Ponadto stopień wykorzystania nowszej literatury łotewskiej (w tym tej łatwo dostępnej w internecie) jest daleki od satysfakcjonującego. Niestety nie wykorzystano również w pełni możliwości, jakie daje literatura polskojęzyczna. Co prawda skorzystano z popularnych materiałów przygotowanych przez łotewskich dziennikarzy, polityków (Eduards Linins, Guntars Laganovskis, Jānis Iesalnieks itp.), a także artykułów z Wikipedii (np. o ustanowieniu granicy łotewsko-litewskiej) czy łotewskich materiałów o trasach wycieczek szkolnych (o ustanowieniu granicy łotewsko-estońskiej), jednak lista wykorzystanych źródeł i materiałów jest zdominowana przez polską, sowiecką i rosyjską literaturę naukową oraz materiały popularne.

Przypisy do tekstu zawierają obszerny komentarz do tych wydarzeń i osób. W wielu przypadkach po raz pierwszy w języku polskim są podane stosunkowo szczegółowe biografie łotewskich mężów stanu i innych ważnych dla dziejów Łotwy postaci. Bardzo pozytywne jest to, że polski czytelnik został wprowadzony w złożoną historię sto-

⁴ Виктор ВАСИЛЬЕВ, *Пыталово*, Ленинград 1978 [Wiktor WASILJEW, *Pytałowo*, Leningrad 1978].

⁵ Edgars ANDERSONS, *Latvijas vēsture 1914–1920*, Stockholm 1967; Dītrihs A. LĒBERS, *Krievijas un Latvijas teritoriālais strīds Abrenes jautājumā*, http://lpra.vip.lv/abrene_loebers.htm [dostęp z 15 XI 2023 r.].

sunków łotewsko-rosyjskich, co jest szczególnie ważne w obecnej sytuacji politycznej (i militarnej) w regionie.

Podobnie jak w wielu przypadkach we współczesnej polskiej literaturze historycznej, nieuporządkowane i nieprawidłowe użycie łotewskich nazw miejscowości i związanych z nimi terminów historycznych jest czasami dosłownie zdumiewające. Przykładowo: gdy mowa o powiecie Dryssa (obecnie miasto Vierchniedzwińsk w Białorusi), jego łotewską pisownię w nawiasie podano jako „Drisas grāfiste” (czyli „Hrabstwo Dryssy”), podczas gdy poprawnie powinno być: „Drisas apriņķis”, jak w przypadku wcześniej podanych powiatów Rēzekne (Rzeżyca) i Daugavpils (Dyneburg) (s. 9); tamże w przypisie 5, podając nazwy miejscowości „byłych Inflant Polskich”, niekonsekwentnie mieszane są nazwy łotewskie i łątgalskie. Z kolei mapa średniowiecznych Inflant na s. 15 zawiera wymieszane nazwy w językach polskim, niemieckim, łotewskim (Kuldyga zamiast Goldingen lub Kuldīga, Treiden, Ascheraden, Koknese, Wolmar itp.). Przytaczane nazwy łotewskie podawane są w nieprawidłowych przypadkach lub z błędnymi końcówkami (np. nazwa rzeki Veļikaja jest podana po łotewsku jako „Veļikaju”, Pitalova jako „Pietālavu”, „Lauru” zamiast Lauri w mianowniku, „Gauris” zamiast gminy Gauri, a indeks nazw miejscowości zawiera aż trzy wersje tej nazwy: „Gauri”, „Gauru” oraz „Gauris” (s. 14, 15, 17, 86, 95, 332 itd.). Czwarta mapa (s. 55), która jakoby pokazuje obecność obcych wojsk na terytorium Łotwy w 1919 r., jest wadliwa praktycznie we wszystkich szczegółach.

Nie ma też jednolitego systemu w tłumaczeniu nazw jednostek podziału administracyjnego: współczesny „novads” jest tłumaczony jako powiat, podczas gdy powiat z okresu międzywojennego jest tłumaczony jako rejon, jaki istniał w Związku Sowiekim, chociaż wtedy w użyciu był termin „apriņķis” (np. s. 104).

Tematykę monografii znacząco uzupełniają obszernie aneksy (s. 209–284), w których znalazły się dokumenty istotne dla historii Łotwy i związane z omawianym tematem: od decyzji Łotewskiej Tymczasowej Rady Narodowej z lat 1917–1918 po deklarację łotewskiego rządu o wejściu w życie traktatu granicznego podpisanego z Rosją 16 I 1918 r. Dokumenty są w całości publikowane w językach oryginalnych (łotewski, rosyjski, francuski), szkoda, że brakuje polskiego tłumaczenia, co jest szczególnie istotne w przypadku dokumentów w języku łotewskim.

Podsumowując, chociaż praca stanowi pewien wkład w polską naukę i daje pewne podstawy do dalszych badań nad historią stosunków międzypaństwowych między Łotwą a Rosją w kontekście rozwoju całego regionu, część zajmująca się dość obszernie historią Łotwy zawiera bardzo dużą liczbę nieścisłości, dlatego polskiemu czytelnikowi zaleca się korzystanie z tej części w warstwie informacyjnej z dużą ostrożnością, by uniknąć powielania często występujących w polskiej literaturze historycznej błędów na temat dziejów Łotwy.

Ēriks Jekabsons*

 <https://orcid.org/0000-0002-4961-106X>

* Wydział Historii i Filozofii, Uniwersytet Łotewski w Rydze;
Instytut Nauk o Polityce i Administracji, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
 eriks.jekabsons@lu.lv

BIBLIOGRAFIA

- Andersons, Edgars. *Latvijas vēsture 1914–1920*. Stockholm: Daugava, 1967.
- Jēkabsons, Ēriks. “Latvijas iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņas militāro un politisko procesu iespaidā 1914.–1920. gadā – priekšstati un realitāte.” In *Karš un sabiedrība Latvijā 1914–1920*, edited by Ēriks Jēkabsons, 17–50. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021.
- Jēkabsons, Ēriks. Review of *Absent Culture: The Case of Polish Livonia*, by Krzysztof Zajas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* (2015) issue 2 (95): 174–180.
- Lēbers, Dītrihs A. “Krievijas un Latvijas teritoriālais strīds Abrenes jautājumā.” *Latvijas Vēstnesis*, supplement *Jurista Vārds*. Accessed November 15, 2023. http://lpra.vip.lv/abrene_loebers.htm
- Materski, Wojciech. *Od ‘eksportu rewolucji’ do ‘finlandyzacji’. Sowiecko-fiński spór terytorialny 1917–1991*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 2019.
- Materski, Wojciech. *Pamięć ziem historycznych. Łotewsko-sowiecki/rosyjski spór terytorialny 1917–2007 (2020)*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 2022.
- Materski, Wojciech. *W obronie piędzi rodzimej ziemi. Estońsko-sowiecki/rosyjski spór terytorialny 1917–2018*. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 2020.
- Vasiľ’ev, Viktor. *Pytalovo*. Leningrad: Lenizdat, 1978.

